

Inhoud

- Inleiding 7
- 1 Naar school in West-Berlijn 15
  - 2 Hoe gaat het met de eenwording? 45
  - 3 Economie: leren van Duitsland? 65
  - 4 Werken bij een Duitse nieuwszender 84
  - 5 Nieuwe energie 107
  - 6 De ruimte op rechts 132
  - 7 Correspondent in Berlijn 158
  - 8 Een bondskanselier in slow motion 191
  - 9 Europa onder Duitse leiding 214

Inleiding

Station Keleti is het grootste station van Budapest. In Duitse kranten wordt het vaak ‘Ostbahnhof’ genoemd, en dat klinkt een stuk vertrouwder. Het Keleti-station pulde begin september uit van de vluchtelingen. Ze konden niet meer verder reizen omdat op verzoek van Oostenrijk het treinverkeer was stilgelegd. Honderden vluchtelingen protesteerden in de stationshal en riepen ‘Germany, Germany’, andere scandeerden ‘Merkel, Merkel’. Het was voor de Duitse televisiekijkers een vreemd beeld: aan de ene kant was het hartverwarmend dat mensen Duitsland intussen zagen als het beloofde land, een paradijs waar ze zo snel mogelijk naartoe wilden. Bondskanselier Merkel vertelde later dat ze die beelden ook had gezien en erdoor ontroerd was. Maar het was ook een voorbode van een stroom mensen die Duitsland nauwelijks aankan, en vooral van een verwachting die geen land waar kan maken, zelfs Duitsland niet.

Bijna waren de vluchtelingen de hoofdrolspelers geworden in een ‘Herfstspreekje’ – als vervolg op het ‘Zomer-sprookje’ van een paar jaar eerder. Dat ‘Sommermärchen’ was in 2006, toen Duitsland het WK voetbal organiseerde. De rest van de wereld zag een vrolijk land dat feest kon vieren, dat de zorgen van zich af had geschud en vooral een

land dat weer trots op zichzelf durfde zijn. De Duitsers waren zelf minstens zo verbaasd dat het niet griezelig was als mensen een of meer zwart-rood-gouden vlaggetjes op hun auto prikten of het in drie strepen op hun wangen verfded. Het Herfstspreekje van 2015 werd vooral leven ingeblazen door mensen in nood, mensen van ver weg die hun hoop vestigden op een land dat in veler ogen bijna perfect was: 'Germany'. De vluchtelingen zien in Duitsland vooral een land dat openstaat voor anderen, dat officieel zelfs een welkomstcultuur heeft, en natuurlijk een land waar ze veilig zijn, met goede sociale voorzieningen en mogelijkheden om te studeren of te werken.

Duitsland kreeg de afgelopen jaren steeds meer bewonderaars. Het leek te mooi om waar te zijn: een land dat zijn problemen had opgelost. De kerncentrales konden worden uitgeschakeld, want er was voldoende stroom van de zon en de wind. Er was ook voldoende geld want de hele wereld wilde Duitse producten kopen. Daardoor kon Duitsland arme landen zoals Griekenland helpen en intussen zelf een sluitende begroting presenteren. Geen nieuwe schulden meer. De historische schuld was verwerkt, er waren geen vijanden meer. Dus was er ook geen groot leger meer nodig, de dienstplicht was afgeschaft. En dat allemaal onder aanvoering van een onaangevochten leidster die Duitsland en Europa regeerde zonder op tafel te hoeven slaan. Angela Merkel bleef bescheiden, had nauwelijks nog concurrenten die het haar moeilijk maakten en ze straalde rust en vertrouwen uit. Meer wilden de Duitsers niet van hun politici. Ook dat was bijna een sprookje, zo mooi.

En zo bedrieglijk.

Toen de vluchtelingen kwamen, was het sprookje uit.

Wie de afgelopen jaren in Duitsland werkte en woonde, wist dat het sprookje ook daarvoor al niet zo mooi was als het vanbuiten misschien leek. Ik was correspondent in Berlijn van begin 2008 tot eind 2014. Het ging in mijn werk vaak over de Duitse macht in Europa, het economische succes, de verwerking van het verleden en het einde van de kernenergie. Zaken waarvoor Duitsland vaak bewondering oogst, maar die allemaal ook een keerzijde hebben of in werkelijkheid niet zo gemakkelijk gaan. Ik probeer in dit boek te beschrijven hoe Duitsland in elkaar zit en wat er de afgelopen jaren is veranderd. En ook te laten zien wat er niet goed gaat. Daar kunnen we in sommige gevallen minstens zoveel van leren als van de dingen die we vaak bewonderen. De overgang naar een nieuw energiebeleid, de Energiewende, kost bijvoorbeeld veel meer geld dan iemand had verwacht. Maar had niemand dat kunnen voorzien, of is het onvermijdelijk? En kunnen we dat in Nederland voorkomen door van Duitsland te leren?

Ik woonde van 1985 tot 1988 in West-Berlijn, ging drie jaar naar een Duitse school en haalde er mijn eindexamen. In die tijd was Berlijn nog gedeeld en was de Bondsrepubliek nog een bescheiden land, een beetje bang voor zichzelf. In het linkse milieu waarin ik via de school terecht kwam, heerste nog volop de zelfverloochening die hoorde bij de protestgeneratie van de jaren zestig en zeventig: Duitsland is fout en gevaarlijk. Uitwassen van dat antinationalisme die nu nog sporadisch voorkomen, waren toen vrij algemeen, zoals het uitzetten van het geluid van de televisie als bij een voetbalwedstrijd het volkslied werd gespeeld.

Een jaar na mijn vertrek viel de Muur, nog een jaar later werden Oost- en West-Duitsland weer één land. Tijdens

die turbulente jaren was ik verdiept in mijn studie in Amsterdam en het leven dat daarbij hoorde, en bij bezoeken aan Berlijn herkende ik de stad steeds minder. Gelukkig kreeg ik in 2001 de gelegenheid er weer een paar maanden te wonen en te werken. Duitsland leek intussen bijna een normaal land geworden: herenigd en met de grootste stad als nieuwe hoofdstad. Men sprak over de 'Berliner Republiek': de oude hoofdstad was eindelijk weer de nieuwe. Die nieuwe republiek moest alles goed doen wat de 'Weimarer Republiek' verkeerd had gedaan en waar de 'Bonner Republiek' nog niet aan toe was geweest. Er was een rood-groene regering, wat in de jaren tachtig ook niemand voor mogelijk had gehouden. Duitsland had in 1999 voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog meegedaan aan een militaire operatie, bij de Navo-bombardementen tijdens de Kosovo-oorlog. Ook dat was een stap in de normalisering die Duitsland doormaakte.

In 2008 werd ik correspondent. Angela Merkel regeerde toen al drie jaar maar bleef voor velen een raadsel. Hoe kan iemand zonder politiek verleden opklimmen tot bondskanselier in de anders zo traditionele en langzame Duitse politiek? En wat wil ze nu eigenlijk, wat drijft haar? Eén hoofdstuk van dit boek is aan haar en deze vragen gewijd. In mijn eerste jaar als correspondent viel ook het begin van de financiële en economische crisis. Duitsland ging hier heel anders mee om dan Nederland, en vaak moest ik de vraag beantwoorden wat we van de oosterburen konden leren. Dit verschil in aanpak veranderde ook het Nederlandse beeld van Duitsland, er ontstond bewondering en de wens om meer met Duitsland te maken te hebben, bij sommigen zelfs om ook wat Duitser te worden.

Duitsers zijn dol op auto's maar ook op kinderen. Ze zijn bang, voor maden en voor schade aan het milieu, en vooral voor oorlog (58 procent). Tegelijk vindt 75 procent dat het nu wel eens mooi geweest is met het schuldgevoel over de Tweede Wereldoorlog. Maar liefst een kwart van de Duitsers vindt de eenwording van Oost en West in 1990 achteraf bekeken een foute beslissing. Op de vraag wat typisch Duits is, antwoorden de meeste mensen: Volkswagen (dit was voor de sjoemelsoftware), pas daarna komen Goethe en Merkel. En Duitsers houden meer van wijn (57 procent) dan van bier (43 procent).

Het weekblad *Die Zeit* heeft het laten uitzoeken, en de uitkomsten zijn een bron van verbazing. Je hebt dergelijke onderzoekjes in elk land, maar de resultaten zijn in Duitsland vaak bijzonder tegenstrijdig. Want waarom houden zoveel mensen van kinderen, maar is het geboortecijfer al tientallen jaren een van de laagste van Europa? En waarom gaat het in Oost-Duitsland economisch nog altijd minder goed dan in het Westen, maar vinden toch meer Oost-Duitsers dat het beter gaat dan West-Duitsers?

Ik heb Duitsland de afgelopen dertig jaar goed leren kennen, wat niet wegneemt dat ik me er ook nog regelmatig over verbaas. Net als de Duitsers zelf, die veel onderzoek doen naar hun eigen identiteit, hun geschiedenis en hun zwakke punten, en zelf ook niet alles begrijpen. Ze zijn soms nog bang voor zichzelf, ik ben nooit bang voor ze geweest. Nederlander in Duitsland zijn is een van de mooiste identiteiten die je je kunt wensen. De Duitsers houden van ons. Ook al hebben ze intussen door dat het kleine koninkrijk aan de Noordzee niet het paradijs op aarde is, met onbeperkt vrije abortus, hasj en porno, toch zijn wij voor veel Duitsers nog steeds een onbereikbaar alternatief voor hen-

zelf: net iets lossler, net iets brutaler, net iets vrijer. Zo kunnen ze zelf nooit worden, net zoals wij niet Duitser kunnen worden. Het serieuze, degelijke, diepzinnige in Duitsland, waar veel Nederlandse bewonderaars zo van houden, zou ten westen van Emmerich nooit echt wortel schieten.

Terugkeren naar Amsterdam na zeven jaar Berlijn bleek minder moeilijk dan ik had gedacht. Beide steden gaan steeds een beetje meer op elkaar lijken. Ook in Amsterdam maakt men zich grote zorgen over de gentrificatie van de stad. Het schrikbeeld van een stad met dure woningen die alleen nog zijn weggelegd voor hoogopgeleide mensen met bakfietsen, beheerst de discussie over de toekomst van beide steden. Nederland probeert intussen zelfs op Berlijn te lijken. De Duitse hoofdstad is zo populair geworden dat nieuwe cafés in Nederland zich Brecht, Kartoffel of gewoon Klein Berlijn noemen. Drankjes als Bionade, Wostok en Fritz-Cola verschijnen op de kaart.

Het is heel normaal geworden om uit te komen voor je liefde voor Duitsland. Dat werd me een paar jaar geleden goed duidelijk toen ik te gast was bij het nachtelijke radioprogramma Casa Luna. In het eerste uur na middernacht mocht ik vertellen over Duitsland, in het tweede uur konden luisteraars reageren. De ene na de andere lofzang kwam in de uitzending, én de terechte vraag waarom er nog geen echt Duits kookboek in Nederland is, want op vakantie is iedereen dol op dat degelijke stevige voedsel. Mijn favoriet was een man die enthousiast vertelde dat hij vaak in Duitsland kwam voor zijn werk en er altijd 'met alle egards' werd ontvangen. Op de vraag van de presentator wat deze man in Duitsland deed, antwoordde hij: 'Ik ben vrachtwagenchauffeur.'

In dit boek schets ik aan de hand van mijn eigen ervaringen in Duitsland de ontwikkelingen van de afgelopen jaren. Als correspondent voor de NOS had ik de gelegenheid uitgebreid door het land te reizen en veel mensen te spreken. Een deel van de verhalen is gebaseerd op reportages die ik in die jaren heb gemaakt. Daarnaast heb ik speciaal voor dit boek een aantal personen gesproken om mijn beeld verder uit te breiden en te verdiepen.

Op het moment dat ik dit schrijf, is Duitsland in de ban van ongekende aantallen vluchtelingen en de vraag hoe het daarmee om moet gaan. Een halfjaar geleden stond de discussie over Griekenland en de euro nog op de voorpagina's. Die lijkt nu geluwd te zijn maar kan ook zomaar weer de kop opsteken. De vluchtelingencrisis zal niet snel voorbijgaan, maar niemand weet hoe die zich verder zal ontwikkelen en wat de gevolgen zullen zijn voor Duitsland en de Europese Unie. Wat ik wel weet, is dat het voor Nederland en de rest van Europa essentieel zal blijven hoe Duitsland daarmee omgaat. En om dat ook te begrijpen.

Amsterdam, december 2015

Naar school in West-Berlijn

GRUNDKURSE EN LEISTUNGSKURSE

Mijn eerste schooldag in Duitsland is op 2 september 1985. Vanuit het lokaal op de omgebouwde zolder van de Sophie-Scholl-Schule kijken we uit op West-Berlijn: vlak naast de nieuwbouwflat van het ziekenfonds, aan de overkant van de straat, is in de verte het Europa-Center met de draaiende Mercedes-ster te zien. We beginnen met een dubbel uur wiskunde, dan kom je er meteen lekker in. Wat me direct opvalt is dat veel van mijn nieuwe klasgenoten ijverig meedoen. Op mijn middelbare school in Zaandam gaf vaak niemand antwoord als de docent iets vroeg, pogingen om de leerlingen bij de les te betrekken waren er vaak puur symbolisch. Helemaal bij wiskunde.

In Duitsland telt de mondelinge deelname aan de les juist mee voor het cijfer. Dat stimuleert het handopsteken, antwoorden geven, vragen stellen, zelfs op eigen initiatief voorstellen om een spreekbeurt te mogen houden. Zo kun je je cijfer oppoetsen als je er slecht voorstaat, en je wordt er verbaal sterker van. Maar het biedt ook ruimte voor willekeur: schriftelijke tests zoals proefwerken zijn controleerbaar, maar als de docent vindt dat een scholier niet goed meedoet, dan is het moeilijk om het tegendeel te bewijzen.